

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ

ΕΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

*«μηδὲ τοῦθ' ἡμᾶς λανθάνειω περὶ τόπων
ὡς οὐκ εἶσιν ἄλλοι τινὲς διαφέροντες ἄλ-
λων τόπων πρὸς τὸ γεννᾶν ἀνθρώπους ἀ-
μείνους καὶ χεῖρους».*

(Πλάτων «Νόμοις» Ε 747 d).

Ἡ συγκέντρωσις καὶ ἐρμηνευτικὴ σύνθεσις εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα τῶν πληροφοριῶν, γνωμῶν καὶ ἀποφάνσεων τοῦ κορυφαίου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων Πλάτωνος περὶ τῆς Κρήτης εἶναι ἐν ἐπὶ μέρους θέμα τῆς γενικωτέρας ἐρεύνης τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν βαρβαρικὸν καὶ ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τὸν κόσμον τῆς ἔμπειρίας καὶ ἱστορίας, ἐρέυνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου στρέψει τὰς ἐπιστημονικὰς προσπάθειάς μας¹.

Ἐπειδὴ δὲ ὑπολείπεται νῦν ἡ δημοσίευσίς τοῦ τρίτου μέρους τῶν σχετικῶν μελετῶν μας, δηλαδὴ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν — τοῖς λοιποῖς Ἰωνας, τοῖς Δωριεῖς καὶ δὴ καὶ τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Κρήτην, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Δύσεως —, ἐκρίναμεν σκόπιμον, ὅπως προτάξωμεν τῆς ἐπικειμένης δημοσιεύσεως, οἷονεὶ πρόδρομον ἀνακοίνωσιν, τὴν παροῦσαν πραγματείαν, ἣτις στενωῶς συνδέεται τόσον πρὸς τὴν εὐανδρον γενέτειραν, ὅσον καὶ πρὸς τὰ φιλολογικὰ διαφέροντα καὶ ἐπιτεύγματα² τοῦ τιμωμένου ἔξαιρέτου Κρητός.

Ὁ Πλάτων ἐκφράζεται περὶ τῆς Κρήτης εἰς πέντε διαλόγους του :

¹) Βλέπε : Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Ἀ' Βαρβαρικά, Ἀθήναι, 1938. Τοῦ αὐτοῦ, Platon und die Barbaren, Athen, 1938. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος, Ἀθήναι, 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «Μενέξενου» τοῦ Πλάτωνος (Ἔπιστ. Ἐπετ. Φίλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Θ)νίκης, τόμος 6ος, Μνημόσυνον Ν. Παππαδάκι), 1947. Τοῦ αὐτοῦ, Πλάτων καὶ Ἀθήναι (ὡς Β' τόμ., 1ον μέρ. τῶν «Ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος»), Ἀθήναι, 1950. Βλ. πρὸς τοῦτοις καὶ τὰ ἡμέτερα ἄρθρα : «Πλάτων», (Βίος, ἔργα, πλατωνικὴ ἔρευνα), «Μενέξενος», «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος, «Πολιτεία», «Πολιτικός», «Πρωταγόρας» κ.λ.π. ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ τοῦ περιοδικοῦ «Ἡλιος».

²) Τὰς πλατωνικὰς ἐργασίας τοῦ καθηγητοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη βλ. ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ του ὑπ' ἀριθμὸν 96, 109, 118 (Πλάτων), 127, 156 καὶ 181.

τὸν «Κρίτωνα»³, τὸν «Πρωταγόραν»⁴, τὸν «Φαίδωνα»⁵, τὴν «Πολιτείαν»⁶ καὶ ἰδίως εἰς τὸ πρεσβυτικὸν ἔργον του, τοὺς «Νόμους»⁷, διάλογον, ὅστις παρίσταται γινόμενος ἐν Κρήτῃ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἰδρύσεως μιᾶς νέας κρητικῆς πόλεως καὶ μὲ Κρητὰ, τὸν Κλεινίαν, ἐν ἓκ τῶν τριῶν διαλεγομένων προσώπων. Εἰς τὴν Κρήτην, καὶ δὴ καὶ τὸν παλαιὸν βασιλέα αὐτῆς Μίνων, ἀναφέρεται καὶ ἀποσπασμα τοῦ ψευδοπλατωνικοῦ διαλόγου «Μίνως»⁸. Τῶν ἀποφάνσεων τούτων περὶ Κρήτης, τὸ περιεχόμενον εἶναι ποικίλον: γεωγραφικόν, πολιτειολογικόν, ἠθικοπαιδαγωγικόν, ἱστορικόν⁹. Ἐκ τοῦ ὕλικου τούτου εἰς τὴν προκειμένην μελέτην μας ἐρμηνεύομεν τὰς ἀνθρωπογεωγραφικὰς παρατηρήσεις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς Κρήτης, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς ἓν μόνον ἔργον του, τοὺς «Νόμους». Σκοποῦμεν νὰ ἀπεικονίσωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν οὗτος εἶδε τὴν σχέσιν τῆς θέσεως, τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς γεωγραφικῆς ἰδιοσυστασίας τῆς νήσου μὲ τὸν βίον τῶν κατοίκων

³) Κρίτ. 52 e.

⁴) Πρωτ. 342a κ.έ.

⁵) Φαίδων 58a.

⁶) Πολιτ. E 452c, Θ 575d.

⁷) Μνεία συχνὴ τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κρητῶν ἐν Νόμοις πολλαχοῦ, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰ 8 πρῶτα βιβλία.

⁸) *Μίν. 318d κ. έ. Πρβλ. καὶ Γοργ. 523e κ. έ. καὶ *Ἐπιστ. B 311a κ.έ.

⁹) Ὁ Henri van Effenterre εἰς τὸ βιβλίον του «La Crète et le monde grec de Platon à Polybe», Paris, 1948 (ἐν τῇ Bibliothèque des Ecoles Françaises d' Athènes et de Rome, ὑπ' ἀριθ. 163), ἐξετάζει τὰ τῆς Κρήτης καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον κατὰ τοὺς κλασσικὸν καὶ ἑλληνιστικὸν χρόνους, μίαν ὀλιγώτερον γνωστὴν περίοδον τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς νήσου. Ἰδιαιτέρον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλάτων καὶ Κρήτη» (σελ. 45 - 74) ἀφιερῶνται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν (ἐν συγκρίσει καὶ πρὸς τὰ ἐπιγραφικὰ εὐρήματα τῆς Γόρτυνος κ.λπ.) καὶ τὴν προέλευσιν τῶν περὶ Κρήτης ἀποφάνσεων τοῦ Πλάτωνος, τῶν συναφῶν πρὸς τὴν νομοθεσίαν, τὰ ἦθη, τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ τὸν βίον ἐν γένει τῆς μεγαλονήσου. Ἡ ἐργασία, οὕσα πλήρως ἐνημερωμένη ἀπὸ βιβλιογραφικῆς ἀπόψεως, ἐξετάζει καὶ τὸ «τοπικὸν χρώμα» τῆς σκηνογραφίας τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀσχολῆται περαιτέρω μὲ τὸ ἀνθρωπογεωγραφικὸν περιεχόμενον τῶν πλατωνικῶν ἀποφάνσεων. Θὰ ἦτο δὲ ἀναμφιβόλως πληρεστέρα, ἂν εἰς τὴν συνθετικὴν θεώρησιν τοῦ θέματός της ἐστηρίζετο ἐπὶ προεργασίας ἐρμηνευτικῆς πάντων τῶν περὶ Κρήτης ἀποσπασμάτων τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου, πληρούσης ὅλας τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις μιᾶς φιλολογικῆς, φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς ἑλλείψεως, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει καὶ ἡ ἄλλως ὀξυνοστάτη πραγματεία τοῦ G. R o h r, Platons Stellung zur Geschichte, Berlin, 1932. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὑπῆρξεν εὐτυχestέρα ἡ Julia Kerscheneiner εἰς τὸ βιβλίον της: Platon und der Orient, Stuttgart, 1945.

της, ἐνὶ λόγῳ τὴν σχέσιν φύσεως καὶ ἱστορίας τῆς Κρήτης ἐν τῷ ἀπαραιτήτῳ πλαισίῳ τῆς ὅλης πλατωνικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀνθρωπογεωγραφικῆς σκέψεως.

* * *

Αἱ ἀνθρωπογεωγραφικαὶ παρατηρήσεις τῶν «Νόμων»¹⁰ ἐξηγουῦνται ἀπὸ τὴν ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ἔκδηλον στροφὴν τοῦ γέροντος Πλάτωνος πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἐμπειρίαν. Ὡς γνωστὸν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων οἱ «Νόμοι» ἀποτελοῦν μεταβατικὸν σταθμὸν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Τὰ ἀνθρωπογεωγραφικὰ στοιχεῖα τῆς πραγματείας μας εὔρηνται εἰς δύο κυρίως μέρη τῶν «Νόμων»: α) εἰς τὴν σκηνογραφίαν τοῦ διαλόγου ἐν τῷ Α' βιβλίῳ (625 b κ. ἑ.) καὶ β) εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ γενικοῦ προομιῶν τῆς νομοθεσίας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Δ' βιβλίου (704a - 707e). Συν-

¹⁰ Τῆς βιβλιογραφίας τῶν «Νόμων» σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: 1) Γενικά ἔργα περὶ Πλάτωνος: C. Ritter (A' 1910, B 1923), Wilamowitz (A' - B' 1920*), P. Friedländer (A' 1928, B' 1930), A. E. Taylor (1927*), P. Shorey (1933), A. Diès (1930), L. Robin (1935). 2) Ἄρθρα: Ἴω Καλιτσουνάκη, «Πλάτων» ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 20, σελ. 302 κ.ἑ. H. Leisegang, «Platon» ἐν τῇ RE — Κωνστ. I. Βουρβέρη «Πλάτων» (Α'. Βίος, Ἔργα, Πλατωνικὴ ἔρευνα, ὁ Πλάτων καὶ ἡ ἐποχὴ μας) ἐν τῷ Ἐγκυκλοπ. Λεξικῷ τοῦ περιοδ. «Ἡλιος». 3) Εἰδικὰ ἄρθρα: Κωνστ. I. Βουρβέρη, ἄρθρον διεξοδικὸν «Νόμοι τοῦ Πλάτωνος» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπ. Λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου». 4) Ἑρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις «Νόμων»: C. Ritter, Platons Gesetze, τόμ. 2 Inhaltsdarstellung, Kommentar, 1896—E. B. England, The Laws of Platon, 1921—A. E. Taylor, The Laws of Platon, 1934—E. des Places, A. Diès, L. Gernet, Platon, Les lois (τόμ. 2, βιβλ. 1 - 6) Paris, 1951 (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Bu. dé). 5) Μεταφράσεις τῶν «Νόμων»: O. Apelt (εἰς τὴν γερμανικὴν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ εἰδικῶν κατὰ διαλόγους πινάκων, ὡς καὶ γενικοῦ πίνακος) 1918 κ. ἑ —R. G. Bury (εἰς τὴν ἀγγλικὴν τόμ. 2 ἐν τῇ Loeb Classical Library, 1926)—A. E. Taylor (εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἐν τῇ ἔρμην. ἐκδόσει τῶν «Νόμων») —E. des Places κ.λπ. (εἰς τὴν γαλλικὴν ἐν τῇ Βιβλ. Budé)—L. Robin (εἰς τὴν γαλλικὴν ἐν Platon Œuvres complètes, 1942, La Pléiade). 6) Συνθετικὰ ἔργα, ἔρευνα: W. Jaeger Paideia, τόμος Γ', Berlin, 1917 — Κωνστ. I. Βουρβέρη, Πλάτων καὶ Ἀθῆναι, 1950 (κείμενον, ἔρμηνεία καὶ ἔρευνα διεξοδικῶν ἀποσπασμάτων τῶν «Νόμων») —G. Müller, Der Aufbau der Bücher II und VII von Platons Gesetzen, 1935 — G. Rohr, Platons Stellung zur Geschichte, 1932 — J. Bisinger, Der Agrarstaat in Pl. Gesetzen, 1926. — E. Kirsten, Die Insel Kreta, 1936 — M. Guarducci, Inscriptiones creticae opera et consilio Friderici Halbherr collectae, Ρώμη, Α' 1935, Β' 1938, Γ' 1910. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς τὰς ἡμετέρας βιβλιογραφικὰς ἐπισκοπήσεις ἐν τῷ περιοδ. «Πλάτων» 1950 καὶ 1951, εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ H. van Effenterre καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφικὴν ἐπετηρίδα «L' Année philologique», ἐκδομένην ὑπὸ J. Ernst, τόμ. XX - XXII, Paris.

αφείς δὲ πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἄλλαι τινὲς μικρότεραι παρατηρήσεις¹¹ τοῦ Πλάτωνος, ἐν αἷς καὶ ἡ τῆς προμετωπίδος τῆς μελέτης.

Α'. Ὁ διάλογος τῶν «Νόμων» διεξάγεται μεταξὺ τριῶν προσώπων, ἐνὸς Κρητός, ἐνὸς Λακεδαιμονίου καὶ ἐνὸς Ἀθηναίου ξένου, κατὰ τὴν διάρκειαν κοινῆς θερινῆς πορείας αὐτῶν ἀπὸ τῆς Κνωσοῦ εἰς τὸ ἄντρον καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Διός. Τὸ τοπίον, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ὁδεύουσιν οἱ διαλεγόμενοι, περιγράφεται¹² μετὰ τέχνην, ἀποδεικνύουσαν, ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἔπαυσεν οὔτε κατὰ τὸ γῆρας νὰ εἶναι ποιητὴς καὶ πλάστης εἰκόνων ἐφαμίλλων πρὸς τὴν σκηνογραφικὴν δημιουργίαν τοῦ «Φαίδρου»¹³. Εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν φυσικῶν καλλωνῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ ὁ ξένος ἐπισκέπτης ἀμιλλᾶται μετὰ τὸν ἐγχώριον συνομιλητὴν του, καθ' ὃν: «καὶ μὴν ἔστιν,.... προϊόντι κυπαρίσσιων τε ἐν τοῖς ἄλοισιν ὕψη καὶ κάλλη θανάσια καὶ λειμῶνες, ἐν οἷσιν ἀναπαύμενοι διατρίβοιμεν ἂν»¹⁴. Αἱ συχναὶ ἀνάπαυλαι κατὰ τὴν μακρὰν ὁδὸν εἰς τὰ ἄλση τῶν περιφῆμων κρητικῶν κυπαρίσσιων¹⁵ καὶ τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας ἐνδείκνυνται λόγῳ τῆς ὥρας τοῦ ἔτους μετὰ τὸν πνιγηρὸν καύσωνα καὶ τῆς ἡλικίας τῶν ὁδοιπορούντων, ὥστε «(τούτους) λόγοις ἀλλήλους παραμυθουμένους τὴν ὁδὸν ἅπασαν μετὰ ῥασιώνης διαπερᾶναι» (625b).

Ἐντὸς τοῦ σκηνογραφικοῦ αὐτοῦ διακόσμου μετὰ τὸ ἔνιονον «τοπικὸν χρῶμα»¹⁶ ἀνοίγει τὸν διάλογον μετὰ κρητικῆς ὄψαυτως ἀποχρώσεως ἐρώτησιν ὁ Ἀθηναῖος ξένος: «κατὰ τί τὰ συσσιτία τε ἡμῖν συντέταχεν ὁ νόμος καὶ τὰ γυμνάσια καὶ τὴν τῶν ὄπλων ἔξιν;» (625c). Ζητεῖται λοιπὸν τὸ νόημα καὶ ὁ σκοπὸς τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων κρητικῶν θεσμῶν. Ἡ μακρὰ ἀπάντησις τοῦ Κρητὸς Κλεινίου παρέχει τὴν ἀνθρωπογεωγραφικὴν ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας τοῦ ξένου. Ἡ Κρήτη, λέγει ὁ Κλεινίας, δὲν εἶναι πεδιάς, ὅπως ἡ Θεσσαλία· δι' αὐτὸ οἱ μὲν Θεσσαλοὶ κινοῦνται μᾶλλον ἔφιπποι, ἡμεῖς δὲ πεζοί¹⁷. Ἡ ἀνώμαλος φύ-

¹¹) B 666 d κ. ε., E 747 d, H 831b, 847c 2.

¹²) A 625 b - c.

¹³) 230 b κ. ε. Πρβλ. καὶ Κριτί. 111 b κ. ε.

¹⁴) 625 b.

¹⁵) Πινδ. Παιὰν 4, 42 (ἐκδ. Turyn, 1952, σελ. 252). Βλ. αὐτ. καὶ Σχολ. Ὁξύρ.: «τὴν Κρήτην, ἐπεὶ πολλὰ ἐκεῖ <κυ>πάρισσοι γίνονται» καὶ Πλούτ. Περὶ φύγης 9,5 (Ἡθικά, 602, f).

¹⁶) Ἄν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἀναμνήσεις ἐκ προσωπικῆς ἐπισκέψεως τοῦ Πλάτωνος εἰς Κρήτην ἢ εἰς πασιγνώστους ἐν Ἀθήναις πληροφορίας περὶ τῆς νήσου, βλ. κατωτέρω.

¹⁷) Τὴν πρὸς συγκρίσεις τάσιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἐξετάζομεν ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν: «Ἱστορικαὶ συγκρίσεις παρὰ Πλάτωνι», (περιοδ. Ἑλληνικά, τόμ. 11, σ. 5 κ. ε. 1939). Ὁ Πλάτων δὲν ἀποκλείει τε-

σις τῆς χώρας μας ἀπαιτεῖ κατὰ κανόνα πεζοπορίαν. Κατὰ συνέπειαν καὶ τὰ ὄπλα μας εἶναι ἐλαφρά, ἵνα μὴ βαρύνουν τοὺς ὀπίτις εἰς τοὺς δρόμους τῶν ἀρμόζοντα καὶ κατάλληλα δι' ἡμᾶς ὄπλα εἶναι τὰ ἐλαφρὰ τόξα¹⁸.

Ἡ μετάβασις εἰς τὸ δεύτερον καὶ κυριώτερον ἐπακολούθημα τοῦ ὄρεινου καὶ ἀνωμάλου ἐδάφους τῆς Κρήτης γίνεται ἀμέσως διὰ τῆς δηλώσεως τοῦ Κρητός: «*ταῦτ' οὖν πρὸς τὸν πόλεμον ἡμῶν ἅπαντα ἐξήρ-
τῶνται, καὶ πάνθ' ὃ νομοθέτης ὧς γ' ἐμοὶ φαίνεται, πρὸς τοῦτο βλέπων
συνετάττετο· ἐπεὶ καὶ τὰ συσσίτια κινδυνεύει συναγαγεῖν, ὁρῶν ὡς
πάντες, ὁποῖαν στρατευῶνται, τόθ' ἅπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἀναγκά-
ζονται φυλακῆς αἰτῶν ἕνεκα συσσιτεῖν τοῦτον τὸν χρόνον*» (625 d - e).

Ἡ στενὴ αὕτη σύναψις τοῦ σκοποῦ τῆς κρητικῆς νομοθεσίας μὲ τὴν γεωγραφικὴν ἰδιοσυστασίαν τῆς νήσου ἀφίνει νὰ διαφαίνεται, ἂν καὶ δὲν δηλοῦται ῥητῶς, ἡ μεταξὺ αἰτιῶν αἰτιώδης σχέσις. Εἰς τὴν φυσικὴν δηλαδὴ κατάτμησιν τῆς χώρας, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς πρωτογόνου συγκοινωνίας, ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξις τοπικιστικοῦ, ἀτομιστικοῦ, φιλέριδος καὶ φιλοπολέμου πνεύματος· οὕτω δ' ἐξηγοῦνται καὶ οἱ συχνοὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν κρητικῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας¹⁹. Καὶ ἡ κρητικὴ νομοθεσία λοιπὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφύγη τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ πνεύματος, διὸ καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν πρὸς πόλεμον παρασκευὴν καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν πολιτῶν. Δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοὶ θεσμοὶ τῆς Κρήτης, ἐν οἷς καὶ τὰ συσσίτια, τὰ γυμνάσια καὶ ἡ φύσις τῶν ὄπλων καὶ ἀσκήσις εἰς αὐτά, ἔχουν ἓν κοινὸν τέλος: τὴν ἐν πολέμῳ νίκην, δι' ἧς ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῶν νικωμένων περιέρχονται εἰς τοὺς νικητάς. Τοῦτο δὲ εὐρίσκει ὁ ἀπολογητὴς τῆς κρητικῆς νομοθεσίας Κλεινίας καὶ ὀρθόν, ὡς ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν μόνιμον καὶ φυ-

λείως τὴν ἵπποτροφίαν ἐν Κρήτῃ (πρβλ. καὶ Α 625d: «*πρὸς τὴν τῶν πῶλῃ δρόμων ἀσκήσιν μᾶλλον σύμμετρος*»). Οὕτως ἐν Νόμ. Η 834 β κ. ε. ὀρίζει νομοθετικῶς τὰ τῶν περιωρισμένης μορφῆς ἵππικῶν ἀγώνων τῆς νέας πόλεως: «*ἵππων δὲ ἡμῶν χρεῖα μὲν οὔτε τις πολλῶν οὔτε πολλή, κατὰ γὰρ δὴ Κρήτην, ὥστε ἀναγκαῖον καὶ τὰς σπουδὰς ἐλάτους γίνεσθαι τὰς τε ἐν τῇ τροφῇ καὶ τὰς περὶ ἀγωνίαν αἰτῶν...*». Ἐν συνεχείᾳ ὀρίζονται αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἵππικῶν ἀγώνων, τῆς «*ἵππικῆς παιδείας*» τῶν πολιτῶν τῆς νέας πόλεως. Πρβλ. καὶ Ἔφορον παρὰ Στράβ. Χ, 4, 18.

¹⁸) Ἴσως εἶναι συναφὴς πρὸς τὸ πλῆθος καὶ τὴν εὐδοκίμησιν τῶν Κρητῶν τοξοτῶν καὶ ἡ ἐν Νόμ. Δ 706 α παραβολὴ πρὸς τοξότην τοῦ καλοῦ νομοθέτου, τοῦ ἐκάστοτε στοχαζομένου μόνον τοῦ ὀρθοῦ.

¹⁹) Τὰ συναφῆ πρὸς τὴν κρητικὴν ἐνότητα καὶ τοὺς διασπῶντας αὐτὴν ἐμφυλίους πολέμους βλ. ἐν τῷ περὶ Κρήτης ἐκτενεῖ ἄρθρῳ τοῦ G. Karo, RE, τόμ. 11 (στ. 1718 - 1922 καὶ ἰδίᾳ ἐν στήλῃ 1793 κ.ε.) καὶ H. van Effenterre, ἔ. ἀν., σ. 26 κ. ε. Πρβλ. Kirsten, Die Insel Kreta, 1936.

σικήν μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, τουτέστι τὸν πόλεμον. Ἡ λεγομένη εἰρήνη, τονίζει ὁ Κλεινίας, εἶναι λόγος μόνον· εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχει «πάσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις ἀεὶ πόλεμος ἀκήρυκτος κατὰ φύσιν» (626a). Καὶ τελειώνει ἐδῶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀπόφανσις τῆς σκηνογραφίας τῶν «Νόμων».

Β'. Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὰ ἀνθρωπογεωγραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Δ' βιβλίου (704a - 707e). Ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου περιγράφονται ἡ θέσις καὶ οἱ τοπογραφικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ ὅροι τῆς ὑπὸ Ἴδρυσιν πόλεως. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς πολιτειολογικῆς συζητήσεως τῶν προηγουμένων τριῶν βιβλίων (Α'—Γ') ἐπεβλήθη καὶ ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Δωριέων διμλητῶν ἡ θεμελιώδης ἀρχή, ὅτι ἡ νομοθεσία πρέπει νὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν ὅλην ἀρετὴν καὶ οὐχὶ εἰς ἓν «μόριον» (μέρος) αὐτῆς, λ. χ. τὴν ἀνδρείαν²⁰ μόνον, τὴν γεωγραφικὴν περιγραφὴν συνεχίζει ὁ ἀνθρωπολογικὸς ἔλεγχος τῶν περιγραφέντων ὄρων, διὰ νὰ φανῇ κατὰ πόσον οὗτοι πληροῦσι τὴν εἰρημένην βασικὴν ἀρχήν.

Ἡ νέα πόλις²¹ θὰ ἰδρυθῇ εἰς θέσιν, μὴ ἄλλως καθοριζομένην ἀκριβέστερον οὐδὲ κατονομαζομένην, εἰμὴ διὰ τῆς δηλώσεως, ὅτι ἔχει καλὸν λιμένα καὶ ἀπέχει ὄγδοήκοντα σταδίους (περίπου 16 χιλιόμετρα) ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἡ περὶ τὴν πόλιν χώρα, ὁμοία ἐδαφολογικῶς πρὸς τὴν ὑπόλοιπον Κρήτην, εἶναι «πάμφορος» καὶ «σχεδὸν οὐδενὸς ἐπιδεῆς» (Δ 704 c), δηλαδὴ σχεδὸν ἀντάρκης ἀπὸ ἀπόψεως παραγωγῆς πάσης φύσεως προϊόντων. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀρκοῦν διὰ μίαν κατ' ἀρχὴν εὐμενῆ διαπίστωσιν, ὅτι, ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω γεωφυσικὰς συνθήκας, δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ «κτῆσις τῆς ἀρετῆς», ἡ διὰ τῆς παιδαγωγούσης νομοθεσίας διαμόρφωσις ἑναρέτου ἤθους τῶν κατοίκων - πολιτῶν. Εἶναι εὐτύχημα, συνεχίζει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ νέα πόλις δὲν εἶναι ἐντελῶς παράλιος καί, σχεδὸν ἀντάρκης οὔσα, δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰσαγωγῆς ἀγαθῶν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ· διότι, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, θὰ ὑπέκειτο εἰς ὅλους τοὺς κατωτέρω ἐκτιθεμένους ἠθικοὺς κινδύνους τῶν ναυτικῶν πολι-

²⁰) Ὁ Πλάτων, διὰ στόματος τοῦ Ἀθηναίου ξένου, ἀναγνωρίζει μὲν τὸν στρατιωτικὸν καὶ πολεμικὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτειῶν τῆς Σπάρτης (πρβ. Λάχ. 182 κ. ἑ.) καὶ τῆς Κρήτης, ὧν πολλαχοῦ τῶν διαλόγων του ἐπαινεῖ τὴν εὐνομίαν (Κρίτ. 52 e, ἴππ. μ. 283 e, 284 b, Πολιτ. Η 544 c' πρβλ. Στράβ. ΙC 477, Ξεν. Ἀπ. 3, 5, 4), νομίζει ὁμως αὐτὸν μονομερῆ καὶ μονόπλευρον. Διότι ἡ ἀληθὴς πρόοδος καὶ εὐδαιμονία μιᾶς πολιτείας ἔγκειται κατὰ τὸν Πλάτωνα ὄχι εἰς τὴν καλλιέργειαν μιᾶς μόνον πλευρᾶς τῆς ἀρετῆς, ὡς εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἀλλ' εἰς τὴν σύμμετρον καὶ ἀρμονικὴν θεραπείαν ὄλων τῶν πλευρῶν τῆς ἀρετῆς, δηλ. τῆς σοφίας, τῆς σωφροσύνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνδρείας, ἡ ὁποία μάλιστα ἔχει τὴν τελευταίαν θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν μοριῶν τῆς ἀρετῆς. Πρβλ. καὶ Ἀριστοτ. Πολιτικ. Β 1271 b 1 κ. ἑ.

²¹) Τὰ γενεσιουργὰ αἰτία τοῦ ἀποικισμοῦ αὐτῆς βλ. ἐν Δ 707 e κ. ἑ.

τειῶν καὶ τῆς μετὰ τῶν ξένων ἐπικοινωνίας καὶ ἐπιμειξίας. Ἐκ τούτων δὲ τῶν δεινῶν τότε μόνον θεῖός τις νομοθέτης καὶ σωτὴρ²² θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ. Ἡ σχετικὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασις αὐτῆς εἶναι «*παραμύθιον*» (704 d 9) ἀντίδοτον κατὰ τῶν κακῶν τῆς γείτονος θαλάσσης, ἥτις, παρὰ τὰς τέρψεις, ποῦ παρέχει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, κατ' οὐσίαν εἶναι «*μάλα ὄντως ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα*» (705 a 3). Ὡς παρατηροῦμεν, ἡ νέα πόλις παρίσταται ὡς πραγματοποιοῦσα γεωγραφικῶς τὸ «*μηδὲν ἄγαν*», τὸ μέτρον, τὴν μεσότητα. Εἶναι «*πάμφορος*», ὄχι ὅμως καὶ «*πολύφορος*» (705 b, πρβλ. καὶ H 847 c 2), παράγει δηλαδὴ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα προϊόντα, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη τὸν ὄλβον καὶ τὴν ἀφθονίαν τῆς ὑπερπαρογωγῆς· διότι εἶναι ἐδαφολογικῶς «*τραχυτέρα*» παρὰ «*πεδιεινοτέρα*» (704 d). Δένδρα δὲν ἔχει πολλά: «*οὐκ ἔσιν οὔτε τις ἐλάτη λόγον ἄξια οὔτ' αὖ πεύκη, κυπάριστος τε οὐ πολλή· πίτυν τ' αὖ καὶ πλάτανον ὀλίγην ἂν εὔροι τις*» (705 c)· ἐπομένως ἔχει ἔλλειψιν ναυπηγησίμου ξυλείας²³. Δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ τοπογραφικὴ αὐτῆ εἰκὼν τῆς ἀνωνύμου νέας πόλεως ἀνταποκρίνεται εἰς συγκεκριμένην τινὰ πραγματικότητα· εἶναι μᾶλλον πλάσμα²⁴ πλατωνικόν, ποίημα τοῦ φιλοσόφου πρᾶσβυτου, συν-

²²) Πρβλ. καὶ Νόμ. Γ 691 d - 692 a, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Σπάρτης.

²³) Ἐκ τοῦ παρὰ Πλουτ. Συμπ. Πρβλ. I, B, 5, 21 κ. ἐ.: «*οὐδὲ ὁ ναυπηγὸς προιάται τὴν ἰσθμικὴν πίτυν ἢ τὴν κρητικὴν κυπάριστον*» δὲν φαίνεται ἔλλειψις ἐν Κρήτῃ ναυπηγησίμου ξυλείας. Ὡς πρὸς τὴν διὰ τοὺς Ἀθηναίους πολιτικὴν σημασίαν τῆς ναυπηγησίμου ξυλείας καὶ τῆς ἔξωθεν, καὶ ἰδίως ἐκ Μακεδονίας, εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ἀιτικὴν βλ. Θουκ. IV, 108, 1. Ξενοφ. Ἑλλ. VI, 1, 11. *Δημοσθ. Π. Τιμόθ. 26, 29. Διόδ. XX, 46, 4. Πλούτ. Δημητρ. 10, 1. Κατὰ τὸν Ξενοφῶνα (Ἑλλ. V, 2, 16) ὡς λόγοι τῆς ναυτικῆς ἰσχύος τῆς Ὀλύμπου προβάλλονται: «*ξύλα μὲν ναυπηγήσιμα ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ ἐστί, χρημάτων δὲ πρόσοδοι ἐκ πολλῶν μὲν λιμένων, πολλῶν δ' ἐμπορίων, πολυανθρωπία γε μὴν διὰ τὴν πολυσιτιαν ὑπάρχει*».

²⁴) Ἀντιθέτως ἢ ἐν τῇ σκηνογραφίᾳ (A 624a κ. ἐ.) εἰκὼν τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χωρίου H 834 a κ. ἐ., δὲν ἀπομακρύνεται τῆς πραγματικότητος, ὥστε καὶ διὰ τοῦτο νὰ ὑποστηρίζεται παρὰ τιναν (λ. χ. τοῦ C. Ritter, *Platon A'*, σ. 88 καὶ ἰδίως τοῦ H. van Effenterre, ἔ. ἀ., σ. 66 κ. ἐ., ἐξετάζοντος διὰ μακρῶν τὸ ζήτημα ἐπὶ τῇ βάσει πλήρους γνώσεως τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας) ἢ εἰκασία, ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τι ταξιδιὸν του (ἴσως τὸ εἰς Αἴγυπτον καὶ Κυρήνην, ὅπερ ὅμως δὲν δέχονται πάντες ὡς πραγματικόν) ἐστάθμευσεν ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Κρήτην. Ταξιδιὸν τοῦ Πλάτωνος εἰς Κρήτην ὑπ' οὐδενὸς ἀρχαίου βιογράφου του παραδίδεται. Τὸ πρόβλημα εὐλόγως δὲν ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὴν περὶ τῆς φύσεως τῆς Κρήτης πηγὴν τῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ὅλην ἐνημέρωσιν αὐτοῦ, ὡς πρὸς τε τὴν χώραν καὶ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον τῆς γῆσου. Ἡ πιθανότερα δὲ γνώμη εἶναι, ὅτι ἢ παρὰ Πλάτωνι εἰκὼν τοῦ βίου

τεθὲν ἐκ πασιγνώστων²⁵ στοιχείων τῆς κρητικῆς χώρας καὶ φύσεως, κατασκευάσμα γεωγραφικόν, προσηρμοσμένον πρὸς τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀνθρωπολογικὴν ἐρμηνείαν, περὶ ἧς ὁ Πλάτων κυρίως ἐνδιαφέρεται.

Ἡ σχετικὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασις, ἡ παραγωγικὴ αὐτάρκεια καὶ ἡ ἔλλειψις ναυπηγησίμου ξυλείας εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα τρία προτερήματα, κωλύοντα τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑπὸ ἴδρυσιν πόλεως εἰς πολιτείαν ἐμπορικὴν καὶ ναυτικὴν²⁶ καὶ ἀποτρέποντα τὴν ἀνάπτυξιν ἡθῶν «παλιμρόλων», «ἀπίστων» καὶ «ἀφίλων» (705 a)²⁷. Αὕτῃ ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀλιμυρὰ καὶ πικρὰ γειτονία τῆς θαλάσσης διὰ τοὺς κατοίκους μιᾶς παραλίου πόλεως, ἐχούσης περίσσειαν παραγωγῆς ἀγαθῶν: δημιουργεῖται κίνησις ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τούτων εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, στροφή τῶν κατοίκων πρὸς τὴν ναυτιλίαν, τὴν ἐμπορίαν καὶ τὸν χρηματισμόν, καθιστῶσα αὐτοὺς ἀσταθεῖς τὸν χαρακτῆρα, φιλοχρημάτους, χωρὶς ἐμπιστοσύνην πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ μὲ γνώμονα τὸ συμφέρον ἀντὶ τῆς φιλίας. Ἐναντι τῶν ἐξαγομένων προϊόντων, ἡ πόλις «νομίσματος ἀργυροῦ καὶ χρυσοῦ πάλιν ἀντεμπίμπλαι' ἄν, οὗ μείζον κακὸν ὡς ἔπος εἰπεῖν πόλει ἀνθ' ἐνὸς ἐν οὐδὲν ἄν γίγνοιτο εἰς γενναίων καὶ δικαίων ἡθῶν κτήσιν» (705 b).

Ἐν ἄλλο μειονέκτημα τῆς παραλίου πόλεως εἶναι ἡ ἠθικὴ διαφθορὰ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς μιμήσεως ξένων πονηρῶν ἡθῶν καὶ θεσμῶν.

τῆς Κρήτης περιεχει, πλὴν τῶν εἰς τὴν κρητικὴν πραγματικότητα ἀναποκρινόμενων στοιχείων, ἅτινα ἐλέγχονται καὶ διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰ νεώτερα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα, καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ ἐκ τῆς ἀτικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς σπαρτιατικῆς νομοθεσίας, τὴν ὁποίαν πολυλαχοῦ δὲν χωρίζει τῆς κρητικῆς. Ἴσως δ' ὑπάρχει καὶ σχέσηις μεταξὺ τῆς συνθέσεως τῶν «Νόμων» καὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ περιπετειῶν τοῦ Πλάτωνος.

²⁵⁾ Βλ. Wilamowitz, Platon, A', σ. 661 κ. ἐ. Ἄλλως ὁ P. Friedländer, Platon A', 117.

²⁶⁾ Ὁ Θεουκιδίδης (I, 8, 2 κ. ἐ.) παρατηρεῖ περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς ναυτικῆς ἰσχύος τοῦ Μίνω: «ἐφιέμενοι γὰρ τῶν κερδῶν οἱ τε ἡσσοὺς ὑπέμενον τῶν κρεισσόνων δουλείαν, οἱ τε θανατώτεροι περιοσιᾶς ἔχοντες προεποιούσθη ὑπηκόους τὰς ἐλάσσους πόλεις». Τὴν ἐξέλιξιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κράτους ἡπειρωτικοῦ εἰς ναυτικὸν ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τῆς διαφθορᾶς τῶν πολιτικῶν ἡθῶν καὶ τῆς καθόλου παρακμῆς τῆς πόλεως. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ Πλάτων κατακρίνει καὶ τὸ θαλάσσιον κράτος τοῦ Μίνωος, ἐνῶ ἐπαίνει τὸ νομοθετικόν του ἔργον. Κριτικὴν τῶν ἀνωτέρω γωνμῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς «πρὸς τὴν θάλασσαν κοινωνίας» καὶ ἄλλων σχετικῶν βλ. παρ' Ἀριστοτ. Πολιτικ. VII, 4, 1327a, 10 κ. ἐ.

²⁷⁾ Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους βλ. Νόμ. Δ 708c, Γ 678e, 694b, 698c.

Ἴδου δὲ μία εἰδικὴ περίπτωση τοιαύτης ἐπικινδύνου μιμήσεως: Ὅταν μία πόλις παράλιος παρενοχλῆται ὑπὸ ἐχθρῶν, ἀναγκάζεται πρὸς καλύτεραν ἄμυναν αὐτῆς νὰ μιμηθῆ τοὺς ἀντιπάλους τῆς εἰς τὰ μέσα τοῦ πολέμου. Ὡς συγκεκριμένον δὲ παράδειγμα τῆς περιπτώσεως αὐτῆς ὁ Πλάτων παραθέτει τὸ κατωτέρω, ὅπερ δὲν εἶναι μὲν πραγματικὸν γεγονός, θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ὡς ἱστορικὴ πράξις, ὅσα ἐνταῖθα λέγονται θεωρητικῶς περὶ ναυτικῆς μιμήσεως: Ὅταν οἱ Ἄθηναῖοι, λέγει ὁ Πλάτων, ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ τοῦ Μίνως εἰς τὴν καταβολὴν, τὴν «*χαλεπὴν φροδὰν δασμοῦ*», τοῦ αἵματηροῦ φόρου τῶν 7 νέων καὶ 7 νεανίδων, ὑπῆρχε κίνδυνος, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ζυγοῦ καὶ τοῦ φόρου τούτου καὶ πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν Κρητῶν, νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ μετατραποῦν ἀπὸ τότε εἰς ναυτικὴν δύναμιν κατὰ μίμησιν τῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶχον πλοῖα καὶ ναυπηγήσιμον ξυλείαν, διέφυγον τότε τὸν κίνδυνον. Τοῦτο ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα διὰ τοὺς Ἄθηναίους, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἐπλήρωνον μὲ τὸν αἵματηρὸν φόρον τῶν 14 ψυχῶν. Τὴν βραδύτερον πραγματοποιηθεῖσαν διὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Θεμιστοκλέους μετατροπὴν τοῦ βίου τῆς πόλεως ἀπὸ χερσαίου εἰς ναυτικὸν²⁹⁾ ὁ Πλάτων, διυφωνῶν ριζικῶς καὶ πεισιμόνως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρὸς τὴν ἐπίσημον ἱστορικὴν³⁰⁾ ἀντίληψιν, θεωρεῖ τόσον πολὺ ὀλεθρίαν διὰ τὰ ἦθη τῶν πολιτῶν καὶ τῆς πόλεως, ὥστε παρατηρεῖ: «*ἔτι γὰρ ἂν πλεονάκις ἐπιτὰ ἀπολέσαι παῖδας αὐτοῖς συνήνεγκεν, πρὶν ἀντὶ πεζῶν ὀπλιτῶν μονίμων ναυτικούς γενομένους ἐθισθῆναι, πυκνὰ ἀποπηδῶντας, δρομικῶς εἰς τὰς ναῦς ταχὺ πάλιν ἀποχωρεῖν, καὶ δοκεῖν μηδὲν αἰσχρὸν ποιεῖν μὴ τολμῶντας ἀποθνήσκειν μένοντας ἐπιφερομένων πολεμίων, ἀλλ' εἰκνίας αὐτοῖς γίνεσθαι προφάσεις καὶ σφόδρα ἐτοίμας ὄπλα τε ἀπολλῦσιν καὶ φεύγουσι δὴ τινες οὐκ αἰσχροῦς, ὡς φασιν, φυγὰς*» (706 b - c). Κατὰ τὴν γνώμην δηλαδὴ τοῦ Πλάτωνος θὰ ἦτο προτιμότερα διὰ τοὺς Ἄθηναίους ἢ εἰς τὸν Μίνω καταβολὴ καὶ πολλαπλασίου ἀκόμη φόρου (ἦ: ἢ συχνότερα καταβολὴ τοῦ φόρου) παρὰ ἢ ἀποτελεσματικὴ ἄμυνα κατὰ τοῦ Μίνως διὰ τῆς ναυτικῆς μιμήσεως τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν Ἄθηναίων. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ μίμησις αὕτη θὰ εἶχε διὰ τοὺς Ἄθηναίους δεινὰ ἠθικὰ ἐπακόλουθα, αὐτὰ δηλαδὴ τὰ ὅποια συνέβησαν βραδύτερον, ἀφότου αἱ Ἄθηναίαι ἔγιναν ναυτικὴ δύναμις. Ἡ πόλις ἀντὶ πεζῶν βαρέως ὀπλισμένων καὶ μονί-

²⁹⁾ Βλ. Θουκ. I, 14, 2.80,3. 121,3. 142,5 κ. ε. II, 39,3. 62,2. 87,4. V, 97. 109. VI, 82,3. Ἐν Θουκ. I, 49 περιγραφὴ τῆς περὶ τὰ Σύβοτα ναυμαχίας, «*γενομένης τῷ παλαιῷ τρόπῳ καὶ προσφεροῦς πεζομαχία*».

³⁰⁾ Δ. χ. τοῦ Θουκυδίδου, καθ' ὃν «*μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος*».

μων ὀπλιτῶν θὰ εἶχεν ἕκτοτε αὐτούς, τοὺς ὁποίους ἤρρισε νὰ ἔχη ἀπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους: εὐκινήτους ναύτας, ἐπιχειροῦντας συχνὰς αἰφνιδιαστικὰς ἀποβάσεις εἰς ἐχθρικὰς χώρας καὶ δρομαίως πάλιν ὑποχωροῦντας εἰς τὰ πλοῖα τῶν Κατὰ τὴν τακτικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ναυτικοῦ πολέμου δὲν θεωρεῖται αἰσχρὸν πρῶγμα ἢ μὴ μέχρι θανάτου ἐμμονὴ εἰς τὴν τεταγμένην θέσιν· τοῦναντίον δικαιολογοῦνται δι' εὐσχημῶν καὶ προχείρων προφάσεων ἢ ἀπώλεια τῶν ὄπλων, ἢ ἐγκατάλειψις τῆς θέσεως καὶ ἢ αἰσχρὰ φυγὴ πρὸ τοῦ ἐχθροῦ!⁸⁰.

Μὴ ἀρκοῦμενος δὲ ὁ Πλάτων εἰς τὸ ἐκ τῆς παλαιότερας κρητικῆς ἱστορίας ἀνωτέρω δυνητικὸν παράδειγμα, καταφεύγει καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἵνα ἐπικυρώσῃ καὶ δι' αὐτῆς τὰ κατὰ τοὺς ἠθικοὺς κινδύνους, τοὺς συνδεομένους μὲ τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ναυτικὸν πόλεμον. Ἐπικαλεῖται τὸν Ὅμηρον καὶ ἰδίως τοὺς λόγους τοῦ Ὀδυσσεῆος πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα (Ἰλιάδ. Ξ 95 κ. ἑ.):

*«ὃς κέλει πολέμοιο συνεσταότιος καὶ αὐτῆς
νῆας εὐσέλμους ἄλαδ' ἔλκειν, ὄφρ' ἔτι μᾶλλον
Τρωσὶ μὲν εὐκτὰ γένηται ἐλδομένοισι περὶ ἔμπης,
ἡμῖν δ' αἰπὺς ὄλεθρος ἐπιρρέπη' οὐ γὰρ Ἀχαιοὶ
σχήσουσιν πολέμου, νηῶν ἄλαδ' ἔλκομενάων,
ἀλλ' ἀποπαπιανέουσι, ἐρωήρουσι δὲ χάριμης·
ἐνθα κε σὴ βουλή δηλήσεται, οἷ' ἀγορεύεις»⁸¹.*

Ἐ συνετὸς βιβαλεὺς τῆς Ἰθάκης θεωρεῖ ὡς φοβερὸν ἀπερισχεψίαν τὴν πρότασιν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅπως οἱ ὑπὸ τῶν Τρώων δεινῶς πιεζόμενοι Ἀχαιοὶ κατελκύσουν τὰ κινδυνεύοντα πλοῖα εἰς τὴν θάλασσαν· οὗτοι ὅμως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἐπιμείνουν πλέον εἰς τὸν σκληρὸν ἀγῶνά των, ἀλλὰ θὰ κοιτάξουν πῶς νὰ φύγουν, ἐγκαταλείποντες αὐτὸν καὶ ριπτόμενοι εὐχερῶς εἰς τὰ πλοῖα· τοιαῦται προτά-

⁸⁰) Τὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Πλάτων ἐνυφαίνει εἰς τοὺς διαλόγους του ἱστορικὰ παραδείγματα πρὸς ἐποπτικοποίησιν ἢ ἐπικύρωσιν τῶν θεωρητικῶν ἠθικοπολιτικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ἀρχῶν του, ἐρμηνεύομεν εἰς τὰς ἀνωτέρω σημειώσεις ἐργασίας μας. Ἐνταῦθα εἶναι ὅλος ἰδιότυπος ἢ χρησις τοῦ ἱστορικοῦ παραδείγματος· διότι ὡς παράδειγμα παρατίθεται μία περίπτωσις, ἣτις δὲν εἶναι ἱστορικὴ, ἐφόσον δὲν ἐπραγματοποιήθη, θὰ ἦτο ὁμοῦς δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ νὰ ἐπικυρώσῃ ἱστορικῶς τὰ θεωρητικῶς λεγόμενα περὶ ναυτικῆς μιμήσεως, ἂν ὑπῆρχον αἱ συναφεῖς εὐμενεῖς προϋποθέσεις (πλοῖα καὶ ἐπάρκεισ ναυπηγησίου ξυλείας).

⁸¹) Ἡ πλατωνικὴ γραφὴ τοῦ ἀνωτέρω ὀμηρικοῦ κειμένου παρουσιάζει ὅπο. κλίσεις τινὰς ἀπὸ τοῦ κειμένου τῶν κωδίκων. Βλ. κριτ. ὑπόμνημα ἐκδόσεως Monro - Allen (Ὁξφόρδης) καὶ J. Labarbe, L' Homère de Platon, σ. 243 κ. ἑ. (παρὰ E. de Places, Platon, Les lois, B', 3 - 6, 1951, σ. 52).

σεις ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις ὀλεθρίας ἡττοπαθείας, παραλουούσας τὸ ἠθικὸν τῶν ὀπλιτῶν κατὰ τὰς σκληρὰς πεζομαχίας.

Τῶν πεζομαχιῶν ἄκρος θιασώτης εἶναι καὶ ὁ Πλάτων. Πιστεύει, ὅτι αὐτὰ βελτιώνουν τὰ ἀνθρώπινα ἦθη, ὡς καλλιεργοῦσαι τὸ πνεῦμα τῆς καρτερίας καὶ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν τεταγμένην θέσιν μέχρι θανάτου· ἀντιθέτως αἱ ναυμαχίαι συντελοῦν εἰς τὴν χαλάρωσιν τῶν ἠθῶν, διότι ἐπιτρέπουν ἐγκατάλειψιν τῆς θέσεως καὶ αἰσχροῦν φυγὴν πρὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Τὴν πίστιν του ταύτην περὶ τῆς διαφόρου ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἡπειρωτικοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ πολέμου ἐκφράζει ὁ Πλάτων διὰ στόματος τοῦ Ἀθηναίου ξένου εἰς τὸ τέλος τῆς ὄλης ἀνθρωπογεωγραφικῆς συζητήσεως τοῦ Δ' βιβλίου (707 b - d). Ἐξ ἀφοσμῆς τῆς ἐνστάσεως τοῦ Κρητός, ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἔσωσεν ἀπὸ τὴν βιοβαρικήν ἐπιδρομὴν ἢ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία, ὁ Ἀθηναῖος ξένος, συμφωνοῦντος ἐν τῷ προκειμένῳ σημείῳ καὶ τοῦ Λακεδαιμονίου συνομιλητοῦ του, ἀντιπαρατηρεῖ, ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται εἰς τὰς δύο πεζομαχίας τῶν Μηδικῶν: τὴν ἐν Μαραθῶνι, ἣτις «ἦρξε τῆς σωτηρίας» τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὴν ἐν Πλαταιαῖς, ἣτις «ἐπέθηκε τέλος» αὐτῆς. Αἱ δύο ναυμαχίαι τῶν Μηδικῶν, ἢ ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἢ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, ὑστεροῦν τῶν πεζομαχιῶν ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰ πολεμικά, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα²², περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Ἡ προκειμένη διαφωνία μεταξὺ τοῦ Κρητός ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Λακεδαιμονίου καὶ Ἀθηναίου ἀφ' ἑτέρου ἐξηγεῖται ὡς πρὸς τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τὸν οἰκεῖον εἰς ἑκάτερον τρόπον βίου. Ὁ μὲν Κλεινίας, ὁ παράλιος καὶ νηυτικός Κρής, τιμᾷ τὸ κράτος τῆς θαλάσσης, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ζῆ, διὸ καὶ ἐξαίρει τὰς ναυμαχίας· ὁ δὲ Λακεδαιμόνιος συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν πεζομαχιῶν διὰ τὴν ἡπειρωτικὴν μορφήν τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας. Ὁ τρίτος ὅμως ὁμιλητής, ὁ Ἀθηναῖος, δὲν εἶναι φορεὺς τοῦ ναυτικοῦ πνεύματος τῆς πατρίδος του, ἀλλὰ τοῦ πλατωνικοῦ πνεύματος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐκφράζεται συνεπῆς πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀντίθεσιν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὸ θαλάσσιον κράτος τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Πλάτων τὰς ἀνθρωπογεωγραφικὰς παρατηρήσεις τῆς εἰσαγωγῆς του εἰς τὸ γενικὸν προοίμιον τῆς νομοθεσίας κατακλείει μὲ τὴν ἐξῆς ἀνακεφαλαίωσιν (Δ 707 d): «ἀλλὰ γὰρ ἀποβλέποντες νῦν πρὸς πολιτείας ἀρετήν, καὶ χώρας φύσιν σκοπούμεθα καὶ νόμων τάξιν, οὗ

²²) Ἄλλο δυσμενὲς ἠθικὸν ἐπακολούθημα τοῦ βίου τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν εἶναι ἢ ὑπ' αὐτῶν καλλιεργομένη τάσις πρὸς συνεχεῖς καινοτομίας. Βλ. τὰ κατὰ τῶν καινοτομιῶν ἐν Πολιτ. Δ 424c κ. ἐ. Νόμ. Β 656c κ. ἐ. Γ 700a κ. ἐ. Ζ 797 d κ. ἐ. Ἐπιστ. Ζ 324b κ. ἐ.

τὸ σφύζεσθαι τε καὶ εἶναι μόνον ἀνθρώποις τιμιώτατον ἡγοῦμενοι, καθάπερ οἱ πολλοί, τὸ δ' ὡς βελτίστους γίγνεσθαι τε καὶ εἶναι τοσοῦτον χρόνον, ὅσον ἂν ὄσιν».

*

**

Ἡ ἀνωτέρω κατακλείς παρέχει τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν καὶ ἔρμηνείαν τῶν ἀνθρωπογεωγραφικῶν παρατηρήσεων τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὴν γενικωτέραν δὲ κατανόησιν τῶν συντελεῖ καὶ ἡ διὰ βραχέων ἔνταξις αὐτῶν εἰς τὸ εὐρύτερον πλαίσιον τῆς ὅλης ἀνθρωπογεωγραφικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Πλάτων, συνάπτων εἰς τὰς ἐρμηνευθείσας ἀνωτέρω ἀποφάνσεις τοῦ στοιχεῖα φυσικὰ—γεωγραφικὰ μετὰ ἠθικοπολιτικῶν—ἀνθρωπολογικῶν, εὐρίσκειται ἀναμφιβόλως ἐν ὁμοφωνίᾳ πρὸς τὰς σχετικὰς δοξασίας τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῆς σχολῆς του, ὡς αὐταὶ ἐκτίθενται ἰδίᾳ εἰς τὸ ἑπὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους παραδοθὲν σύγγραμμα «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων». Πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Ἱπποκράτους ὡσαύτως στοιχεῖ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν χειρίζονται τὰ κλιματολογικὰ καὶ συναφῆ ζητήματα ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ἐκαταῖος καὶ διεξοδικώτερον ὁ Ἀριστοτέλης. Τοῦτο παρετήρησαν ἤδη καὶ οἱ Ἀρχαῖοι, ὡς μαρτυρεῖ, πλὴν ἄλλων, καὶ τοῦ Γαληνοῦ τὸ ἔργον «Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην καὶ Πλάτωνα δογμάτων»⁸³. Οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται ἐκινήθησαν μεταξὺ δύο ἄκρων ἀπόψεων, ἕξ ὧν μνημονεύομεν τὴν τοῦ Fr. Poschenrieder⁸⁴, δεχομένου ὡς σημαντικὴν τὴν ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους ἐξάρτησιν, καὶ τὴν τοῦ L. Edelstein⁸⁵, καθ' ὃν ὁ Ἱπποκράτης δὲν ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα⁸⁶ καὶ τὸν Ἀριστοτέλην⁸⁷ ἢ ἀλάθητος ἰατρικὴ αὐθεντία, οἷα ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γαληνοῦ. Ὁρθότερον ὁ W. Jaeger ἐπεξέτεινε τὸ θέμα εἰς μίαν εὐρύτεραν ἐρευναν τῶν σχέσεων ἑλληνικῆς ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, εἰδικώτερον δὲ τῆς πλατωνικῆς⁸⁸.

Ὁ Πλάτων ἔλαβε τὴν ἰατρικὴν τέχνην ὡς πρότυπον ἐν τῇ ἰδρῦσει τῆς ἠθικῆς - πολιτικῆς ἐπιστήμης του. Κατὰ τὸν Γαληνὸν (E 440, 4

⁸³) *Εκδ. Müller, Λιψία, 1874.

⁸⁴) Die platonischen Dialoge in ihrem Verhältnisse zu den hippokratischen Schriften, Programm Metten, Landshut, 1882.

⁸⁵) Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften, Berlin, 1931.

⁸⁶) Πολλῶν συζητήσεων ὑποκείμενον ἐγένοντο τὰ δύο χωρία, εἰς α ὁ Πλάτων ῥητικῶς μνημονεύει τὸν Ἱπποκράτην (Πρωτ. 311b · c καὶ Φαῖδρ. 270c).

⁸⁷) Εἰδικώτερον ἢ ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους ἐξάρτησις τοῦ Ἀριστοτέλους διαπιστοῦται συνήθως ἐν Πολιτικ. VII, 4, 1326a 15 κ. ἔ.

⁸⁸) Βλ. Paideia, τόμ. Β', 1944 καὶ ἰδίᾳ τὸ κεφάλαιον «Ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ ὡς παιδεία».

κ. έ.) «ὡσπερ γὰρ ὑγίεια σώματός ἐστιν ἡ συμμετρία τῶν ἀπλουσιτάτων αὐτοῦ μορίων, ἃ δὴ καὶ στοιχεῖα προσαγορεύομεν, τοῦ θερμοῦ, λέγω, καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἴη ἄν, οἶμαι, καὶ ἡ τῆς ψυχῆς ὑγίεια συμμετρία τις τῶν ἀπλῶν αὐτῆς μορίων ... καὶ δὴ καὶ ἡ νόσος ἡ τῆς ψυχῆς ὡσαύτως ἀσυμμετρία τις ἔσται καὶ στάσις πρὸς ἄλληλα τῶν αὐτῶν τούτων μορίων (ἐπιθυμητικοῦ, θυμοειδοῦς, λογιστικοῦ)». Αἱ ἔννοιαι τῆς ὑγιείας καὶ τῆς νόσου ἀπαντῶσιν ἐν τε τῇ φυσικῇ καὶ ψυχικῇ περιοχῇ, ἐκφράζουσαι ἐκείνη μὲν τὴν συμμετρίαν, τὴν ἁρμονίαν καὶ τὸ κάλλος, αὕτη δὲ τὴν ἀσυμμετρίαν, τὴν πλημμέλειαν καὶ τὸ αἴσχος τοῦ τε σώματος καὶ τῆς ψυχῆς³⁹. Ἐντεῦθεν καθίσταται εὐνόητος ὁ κοινὸς «κανονικός», κανονιστικὸς καὶ δεοντολογικὸς, παιδευτικὸς ἄρα χαρακτηριστὸς τῆς τε πολιτικῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἱατρικῆς.

Ἡ κλασικὴ ἱατρικὴ τοῦ Ε' καὶ Δ' π. Χ. αἰῶνος, προεξαρχούσης τῆς σχολῆς τοῦ Ἰπποκράτους⁴⁰, ἀληθῆ μέθοδον ἐθεώρει καὶ ἤσκει ἐκείνην, ἥτις οὐδέποτε χωρίζει τὸ μέρος ἀπὸ τὸ ὅλον, βλέπει δὲ τὸ μέρος πάντοτε ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀλληλεπιδράσει καὶ ἑξαρτήσει αὐτοῦ ἀπὸ τῶν λοιπῶν μερῶν καὶ τοῦ ὅλου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπογεωγραφικὴ σκέψις τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἐρευνῶσα καὶ ἐρμηνεύουσα τὴν συμβολὴν τῶν «τόπων» καὶ τοῦ φυσικοῦ ἐν γένει περιβάλλοντος εἰς τὴν γέννησιν ἀνθρώπων ἠθικωτέρων ἢ φαυλοτέρων, «πρὸς τὸ γενεᾶν ἀνθρώπους ἀμείνους καὶ χείρους» κατὰ τὴν ῥῆσιν τῆς προμετωπίδος τῆς παρούσης μελέτης, εἶναι ἀπόρροια τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος, ὅφ' ἦν τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔβλεπε φύσιν ἄμα καὶ ἀνθρώπον, χώραν καὶ κατοίκους αὐτῆς. Καὶ τῶν περὶ Κρήτης⁴¹ ἀνθρωπογεωγραφικῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος⁴²

³⁹) Πρβλ. καὶ τὴν σκηνογραφίαν τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου «Χαρμίδου».

⁴⁰) Διὰ τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς ἱατρικὰς σχολὰς βλ. J. Ilberg, Die Ärzteschule von Knidos (Πρακτ. Σαξ. Ἀκαδημ. 1924) καὶ M. Wellmann, Die Fragmente der sikelischen Ärzte, Berlin, 1901. Βλ. καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Werner Jaeger, Diokles von Karystos, 1938.

⁴¹) Ὁ καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς κ. Βασ. Αἰγινήτης, ὁρμώμενος ἐκ τῆς σταθερότητος τῆς περιόδου τῶν βροχῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μίνωος, θέματος, ὅπερ ἠρευνήσεν ἰδίᾳ εἰς τὴν μελέτην του «Περὶ τῶν μετεωρολογικῶν περιόδων» (Ἐπετηρὶς Πανεπιστ. Ἀθηνῶν, 1947), ἀνεζήτησε καὶ τὴν σταθερότητα ὁλοκλήρου τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον. Τὴν σταθερότητα ταύτην ἀποδεικνύει εἰς δευτέραν ἐργασίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης κλπ.», ἀνακοινωθείσαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (1953). Τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης, δι' ἧς, πλὴν ἄλλων, διαφωτίζεται λίαν πειστικῶς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὁμηρικοῦ «ἐνώρωρος» (Ὀδυσ. τ, 179 καὶ ἀλλαχοῦ, πρβλ. καὶ Πλάτ. Μίν. 320e κ. έ., Νόμ. Δ 706a κ. έ.), περίληψις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ.

ἀφειρηγία εἶναι ἡ αὐτὴ Ἑλληνικὴ ἰδέα τῆς ἐνότητος καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ἀγωνία τοῦ πολιτικοῦ δημιουργοῦ, ὅστις, παρὰ τὴν συνήθη ἐξασφάλισιν τῆς ὄλικῆς ὑπάρξεως καὶ ἐπαρκείας τῆς ὑπὸ ἴδρυσιν πόλεως, κατατείνει εἰς τὸ «ὡς βελτίστους γίνεσθαι τε καὶ εἶναι τοὺς πολίτας» αὐτῆς, συνάπτων οὕτω γεωγραφίαν, ἱατρικὴν καὶ ἠθικὴν εἰς τὴν ὑπερτέραν ἐνότητι τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ

«Ἡλιος», τεύχη 448 καὶ 449 τοῦ 1953 Συναφῶς πρβλ. καὶ Σπυρ. Μαρτινάτου. Διογενεῖς βασιλῆες (ἐν Studies presented to David Moore Robinson) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Ἐννέωρος Μίνως (ἄρθρον εἰς τὸ περιοδ. «Ἡλιος», τεύχ. 457, 1953).

⁴²⁾ Ἄλλας, ἐκτὸς τῶν περὶ Κρήτης, ἀνθρωπογεωγραφικὰς ἀποφάνσεις τοῦ Πλάτωνος βλέπε: Πολιτ. Δ 435e κ. ἐ., Τίμ. 24c, Κριτί. 109c, 111e, *Ἐπινομ. 987d. Πρβλ. καὶ Ἡρόδ. ΙΙΙ, 106, 1. Ι, 142, ΙV, 28, Ἀριστοτ. Πολιτικ. VII, 1327b 23 κ. ἐ. Ἐρμηνείαν αὐτῶν βλ. ἐν τῷ ἡμετέρῳ βιβλίῳ: Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος σ. 15 κ. ἐ.